

AZ TANINAN BİR ORTAÇAĞ KÖPRÜSÜ: PİSYAR (Batman/Kozluk)¹

Rahmi Hüseyin Ünal²

Özet

Kozluk İlçesi'nin 7-8 km. güneydoğusunda, Dicle Nehri'nin kollarından Garzan Suyu'na karışan *Norşin Deresi* üzerinde yer alan Pisyar Köprüsü'nün, bugün sadece iki ayağı sağlam durumdadır. Ayakları birbirine bağlayan kemer yıkıktır. Derenin doğu ve batı kenarındaki ayakların güney yüzlerinde, kemer köşelikleri üzerinde, kaba bir işçiliğe sahip iki *fil kabartması* mevcuttu. Kabartmalardan doğu ayağı üzerinde yer alanı, muhtemelen 1980'li yıllarda yerinden sökülerek çalınmıştır. Köprünün batı ayağının güney yüzündeki yarım silindirik şekilli topuk, yarım koni şekilli bir başlıkla son bulmaktadır. Aynı ayağın kuzey yüzünde, bir selyaranın varlığına işaret sayılabilecek izler bulunmaktadır.

Köprünün batı ayağının güney yüzündeki iki satırlık Arapça kitabe, hayli harap durumdadır ve önemli bir kısmı okunamamaktadır. Kitabenin sonundaki tarihin birler ve onlar hanesi açıkça okunabilse de yüzler hanesi tahrip olmuş durumdadır. Birler ve onlar hanesinde okunabilen 34 sayısını, tarihi olaylar göz önüne alındığında, 634 (Milâdi 1237) olarak tamamlamak mümkün görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Anadolu Selçuklu Mimarisi, Anadolu Selçuklu Köprüleri, Mimari Süslemede Fil Figürü, Köprü Kitabeleri, Güneydoğu Anadolu'da Kervan Yolları*

Abstract

Only two piers of the Pisyar Bridge remain standing, on the *Norşin Stream* merging into GarzanRiver, which is one of the branches of Tigris River, 7-8 km. south-east of Kozluk town. The arch connecting the piers was destroyed. On the spandrel of the southern side of the eastern and western piers there were two elephant figures in rough relief. The one on the eastern pier was stolen probably around 1980. The semi-cylindrical buttres on the southern side of the western pier, is terminated as a semi-

¹ Bu araştırma, 19-21 Ekim 2011 tarihleri arasında Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde toplanan, *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunulmuştur. Varlığına ilk olarak 1982 yılında değindiğim Köprü'den (Bk. R.H.Ünal, "Kozluk'ta (Siirt) İki Cami", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi I*, İzmir, 1982, s.81), 2008 tarihli bir yayında kısaca söz edilmiştir (Bk.A.Boran, A.Tüfekçioğlu vd., *"Batman Kültür Varlıkları Envanteri Kozluk*, Ankara, 2008, s.25-26).

² Emekli öğretim üyesi

conical capital. On the northern side of the same pier, there are traces which can be interpreted as the existence of another buttress serving to divide flood water.

The inscription in Arabic on the southern side of the western pier is hardly legible. Although the last two digits of the inscription are clear, the rest is not. It is possible to define the date as H:634 (AD 1237) with two last digits being 34 by taking historical events into consideration..

Keywords: *Anatolian Seljukid Architecture, Bridges of the Anatolian Seljukides, Elephant Figure in Architectural Decoration, Bridge Inscriptions, The Caravan Routes in South-Eastern Anatolia*

1970'li yılların başlarında, Güneydoğu Anadolu'ya yaptığım bir araştırma gezisi sırasında uğradığım Bitlis'te, o tarihte Milli Eğitim Müdürlüğü görevini yürüten bir meslektaşım ile tanışmıştım. Eski yapılarla ilgilendiğimi öğrenince, “*ava meraklı olduğumu; avlanmak için oldukça uzak yerlere gittiğini; bu gezilerinden biri sırasında, Kozluk yakınlarında bir yıkık köprü gördüğün;, köprü üzerinde bir kitabe ve hayvan kabartmaları bulunduğunu*” söyledi¹. Gezi programımda Diyarbakır'a da uğramayı planlamıştım. Kozluk ilçe merkezi'ne uğrayıp tam yerini öğrendikten sonra köprüye ulaştım².

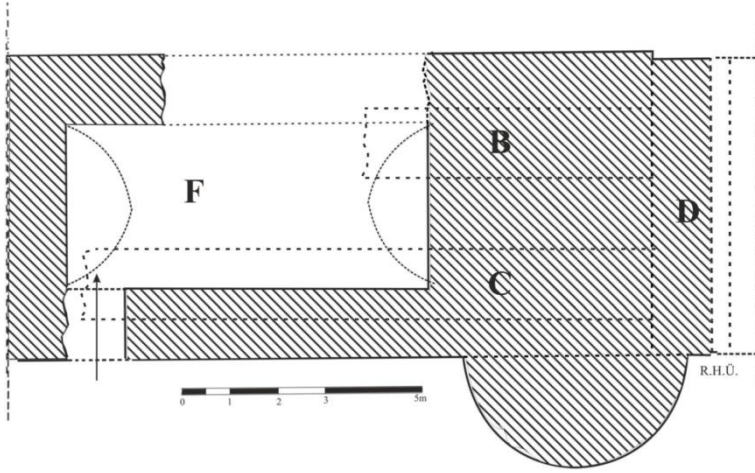
Köprü, Kozluk ilçesinin 7-8 km. kadar güneydoğusunda, *Norşin Köyü* yolunda, Dicle'nin kollarından *Garzan Suyu*'na karışan *Norşin Deresi* üzerinde yer almaktadır. Bugün sadece, Norşin Deresi'nin iki kenarına basan iki ayağı kısmen sağlam durumdadır (Res.1, 2). Köprü, derenin iki kenarının da sarp ve hayli eğimli olduğu bir noktada inşa edilmiştir. İki ayağı birleştiren kemerin, ayaklar üzerinde halen görülebilen kesimlerinin kavisine dikkate alındığında, köprünün tek bir kemere sahip olduğu kanısına varılmaktadır. Batı ayağı, doğu ayağına kıyasla daha sağlam durumdadır (Res.3). Köprü üzerindeki Arnavut kaldırımlı yolun sağlam kalabilmiş bir kesimi, batı ayağı üzerinde görülebilmektedir (Res.4). Ayakları birbirine bağlayan kemer, kemer ayakları ve yan yüzlerde, kemer kavisine yakın kesimler düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır. Her iki ayakta da, kemer karnının zemine yakın kesimlerinde, yatay birer silme dikkati çekmektedir (Res. 3 ve 5 okla işaretli). Doğu ayağının güney cephesinin zemine yakın kesimi, yaklaşık 45 derecelik bir açı oluşturacak şekilde doldurularak pahlanmıştır (Res.6). Bu dolgu, muhtemelen sonraki bir tarihte, köprü ayağını berkitmek amacıyla yapılmış olmalıdır.

¹ Bu zatın adını not ettiğim defteri ne yazık ki bu gezi sırasında yitirdim. Kendisine, ismen teşekkür edemediğim için üzgünüm.

² Bu ilk ziyarette, zamanımın kısıtlı oluşu nedeniyle gerekli ölçüleri alamamıştım. İkinci ziyaretimde de sadece batı ayağında çalışabildim. Eksik ölçülerimi tamamlayan ve köprünün yeni resimlerini çekiveren *Prof.Dr.Kadir Pektaş*'a teşekkür borçluyum.

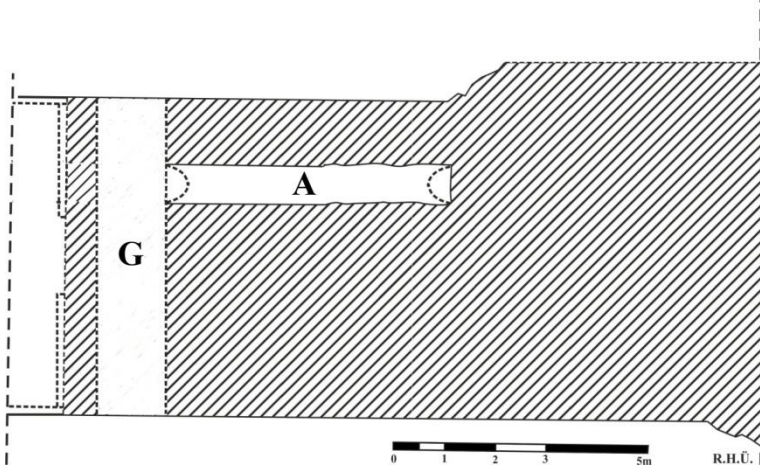
Az Tanınan Bir Ortaçağ Köprüsü: Pısyar (Batman/Kozluk)

Köprü üzerindeki yol seviyesinin hemen altında, ayaklar ve kemer üzerine binen yükü hafifletmek amacıyla inşa edilmiş dehlizler bulunduğu görülmektedir (Res.7/A, B ve E). Ayrıca batı ayağı üzerinde, 3m40cm x 7m25cm ölçülerinde ve 3m10cm yüksekliğinde bir de oda bulunmaktadır (Res.7/C, ve 8) (Şek.1/F). Bu mekânın doğu ve batı duvarları sağlamdır. Kuzey duvarının 5m25cm.lik kesimi yıkıktır. Mekânın güney duvarı üzerinde mevcut, yaklaşık 140cm. genişliğindeki açıklığın doğu sövesi düzgündür. Bu da, burada bir kapı (?) açıklığının bulunduğu şeklinde yorumlanabilir.

Şek.1- Pısyar Köprüsü batı ayağının planı.

Köprünün doğu ayağı üzerinde bir, batı ayağı üzerinde de iki adet olmak üzere üç adet dehlizin kalıntıları halen görülebilmektedir (Bk. Res.7/A, B ve E) (Şek.1/B, C, Şek.2/A). Köprü üzerindeki yola paralel, doğu-batı yönünde uzanan bu dehlizlerin, doğu ve batı ayakları üzerinde, köprüyü kuzey-güney yönünde enine kateden birer dehlize açıldıkları anlaşılmaktadır. Res.3'de, kuzey-güney yönünde uzanan iki ucu açık dehlizin sağlam kalabilmiş batı duvarı seçilmektedir. (Bk.Şek.1/D, Şek.2/G). Doğü-batı yönünde uzanan bu dehlizlerden doğu ayağı üzerindeki (Şek.2/A) eni 75cm., bugünkü derinliği ise 5m60cm.dir (Bk.Res.4/ okla işaretli). Dehlizin 2m50cm.lik kesimi, ana kaya oyularak oluşturulmuştur. Bu kesimin zemini, yaklaşık 1m30cm daha yüksektir. Kâgir olan 3m10cm.lik kesim, tuğla ile inşa edilmiş bir tonozla örtülmüştür. Batı ayağı üzerindeki iki dehliz (Şek.1/B, C) birbirine paraleldir ve yukarıda sözünü ettiğim, bu ayak içindeki odanın üstünde yer almaktadır (Bk.Res.7). Dehlizlerden ilkinin sağlam kalabilen kesiminin ölçüleri 1m25cm x 9m00cm.dir (Bk.Res.7/B). Dehlizin kuzey duvarının batı ucu haraplıdır. Bu dehlizin kuzeyinde, ona paralel uzanan diğer dehlizin de batı ucu tahrip olmuştur (Bk.Res.7/A).

Şek.2- Pisyar Köprüsü doğu ayağının planı.

İ.H.Konyalı, Hasankale (Erzurum) yakınlarındaki *Çobandede Köprüsü*'nde de, yukarıda sözünü ettiğim mekânlara benzer mekânlar bulunduğu işaret etmektedir. Yazar, “bu mekânların kapılarının olmadığını; bunların, oturma amacıyla inşa edilmediklerini” beyan etmektedir¹. Pisyar Köprüsü'nden fazla uzak olmayan, *Batman Suyu* üzerindeki *Malabadi Köprüsü*'nde de, küçük pencereleri olan boşluklar bulunduğu bilinmektedir. Benzer dar ve derin dehlizlerin, köprü kemeri ve ayakları üzerine binen yükü hafifletmek için inşa edildikleri kesin olarak söylenebilmektedir. Nitekim, batı ayağı üzerinde, Res.7'de seçilen iki dehlizden güneydekinde (B) mevcut gedığın bir girişe ait olmadığı bellidir. Batı ucu kapalı olan bu dehlizdeki mevcut gedik, bir tahribat sonucu oluşmuş olmalıdır². Hem doğu, hem de batı ayağındaki bu dehlizlerin bir uçlarının, köprü kemerinin iki köşeliği üzerinde yer aldıkları anlaşılan ve köprüyü kuzey-güney yönünde kateden, dar birer dehlize açıldıkları anlaşılmaktadır.

Batı ayağı içine yerleştirilmiş odanın, üst kesimindeki dehlizlerden farklı bir işleve sahip olduğu şüphesizdir. Benzer hücrelere başka köprülerde de rastlanmaktadır. Örneğin *Malabadi Köprüsü*'nde, köprü ana kemerinin iki ayağı üzerinde, köprü'nün kaynak ve mansap cephelerine bakan, ikişerden 4 adet mekân bulunmaktadır³. Evliya

¹ Bk. İ.H.Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.439; R.H.Ünal, *Les Monuments Islamiques de la Ville d'Erzurum et de sa Région*, Paris, 1968, s.153.

² Ali Boran'ın bu dehlizlerle ilgili olarak verdiği bilgiler çok açık değildir. Araştırmacının, köprüyü kateden yolun hemen altındaki dehlizleri, içinde ikamet edilen mekânlar olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır (bk. A.Boran, a.g.e., s.26).

³ A.Gabriel, bu hücrelerle ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: “Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği yolun altındaki hanlar, ikisi güney ikisi de kuzey yüzünde yer alan dört pencere ile aydınlanan birkaç hücreden ibarettir. Kuzey cephesine bitişik küçük hücre, muhtemelen bir tuvalettir.

Çelebi, bu odaları “Han” olarak adlandırmakta ve burada yolcuların konakladığını beyan etmektedir¹. Çelebi'nin bu köprü hakkında verdiği bilgileri günümüz Türkçesine şöyle çevirebiliriz:

“Bu kapıların iç kısmında, sağda ve solda, köprüünün temeli ile aynı hizada, hanlar vardır. Gelenler ve gidenler, sağdan soldan geldiklerinde, (bu hanlarda) misafir edilirler. Ve köprüünün kemeri altında, çok sayıda hücre vardır. Demir pencerele kapalı balkonlarda konukları eğlendirirler. Konuklardan bazıları kemerin karşı tarafındaki insanlar ile sohbet eder, bazıları da balık ağı ve olta ile balık avlarlar. Bu köprüünün sağında ve solunda da çok sayıda pencerele hücreler vardır. Davranışları güzel üstad niyet ederek, köprüünün kemerine ağırlık binmesin diye, bu örnek alınacak köprüünün içini boş bırakıp, kat kat pencerele ve avlulu (?) hücreler inşa etmiştir. Bu köprüünün sağındaki ve solundaki korkuluklar, Nahcıvan çeliğindedir. Demirci ustası, bütün gücünü harcamış, usta elinden çıkmış şebekeli korkuluklar yapmıştır. Böylece oymacılığın bütün hünerlerini ortaya koymuştur. Bu benzersiz köprüünün Hazzo tarafındaki handa Hazzo Beyi'nin adamları, geçen tüccardan vergi alırlar. Meyafarikin tarafındaki handa (...) Beyi'nin adamları vergi alırlar. Ancak bu han dediğimiz binadan dışta herhangi bir iz yoktur. Köprüünün iki ayağı altında büyük hanlardır.”

Pisyar Köprüsü'nün batı ayağı içindeki mekân da (Şek.1/F) (Res.8), konaklama amacıyla kullanılabilir büyüklüktedir. Köprüünün iki ayağının da hayli sarp ve eğimli bir noktada bulunduğu göz önüne alındığında, köprüünün bir derbent mevkiinde yer

---

Demir parmaklıklı şahnişinler ise bugün mevcut değildir. (Bk. A.Gabriel, *Voyages Archéologiques Dans la Turquie Orientale*, V.1, Paris, 1940, s.234; C.Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara, 1975, s.42; F.İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978, s.40.)

¹ Evliya Çelebi bu konuda şunları nakletmektedir: “Bu kapulardan içeri yemîn ü yesârda (sağda ve solda) cisrin temeli beraberliğinde (köprüünün temeli ile aynı hizada) cisrin altında hânlar vardır kim âyende vü revendegânlar (gelenler ve gidenler) yemîn ü yesârdan geldiklerinde mihmân (misafir) olurlar. Ve cisrin (köprüünün) kemeri altında müte'addid (çok sayıda) hücreler vardır ve demir pencerele şahnişinlerde (kapalı balkonlarda) müsâfirin (konukları) meks edüp (eğlendirip) kemerin karşı tarafındaki âdemler (insanlar, adamlar) ile kimi musâhabet (sohbet) eder ve kimi şebeke (balık ağı) ve olta ile balık avlarlar. Ve bu cisrin yemîn ü yesârında dahi nice pencerele hücreler vardır. Üstâd-ı şîrînkâr (davranışları güzel üstad) kâsd edüp (niyet edip) "Cisrin kemerine bâr (ağırlık) olmasın" deyü bu kantara-i ibret-nümânın (örnek alınacak köprüünün) için boş edüp kat-ender-kat revzenli (kat kat pencerele) ve kâ'alı (قاعة / kâ'a, avlulu?) hücreler de eylemiş. Bu cisrin yemîn ü yesârında korkulukları cümle polad-ı Nahçevânî (Nahcıvan çeliği) demirdendir, amma üstâd haddâd (demirci) dahi var maktûrun (gücünü) sarf edüp bir güne musanna' (usta elinden çıkmış) şebeke korkuluklar etmiş kim hakkaki yed-i tûlâsın ayan etmişdir (oymacılığın bütün hünerlerini ortaya koymuştur). Bu cisr-i bî-hemetânın (benzersiz köprüünün) Hazzo tarafındaki handa Hazzo beği âdemleri ubür eden (geçen) tüccardan bâc (vergi) alırlar. Mefârikin tarafındaki handa (---) beği âdemleri bâc alırlar, amma bu hân dediğimiz binâdan taşralarda (dış taraflarda) bir âsâr-ı binâ (bina izleri) yoktur. Cümle cisrin iki tarafı altında hân-ı azimlerdir”. Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, C.IV, (Hazırlayanlar Y.Dağlı, S.A.Karaman), İstanbul, 2001, s.57-58.

aldığı, bu mekânın da, “*bac*” tahsil eden görevliler için inşa edilmiş olabileceği hatıra gelmektedir.

Köprü'nün batı ayağının güney cephesi üzerinde, “*topuk*” tabir edilen yarım silindirik şekilli bir payanda görülmektedir (Res.9/A ve 10). Payanda, yarım koni şekilli bir külâhla örtülüdür. Aynı ayağın kuzey yüzünde, güney yüzündeki payanda ile yaklaşık olarak aynı hizada, bir *selyaran*’a işaret sayılabilecek bazı izler görülmektedir (Res.7/D ve 11). Batı ayağının kuzey cephesinde, temel seviyesinde, moloz taşlarla inşa edilmiş bu hafif çıkıntının üst kesimindeki köprü cephesi, düzgün kesme taşlarla kaplıdır. Bu çıkıntının boyu çok kısa, su seviyesine çok yakındır. Yaz aylarında, suyun en düşük düzeyde olduğu bir mevsimde bile, neredeyse toprağa gömülü gibi duran bu çıkıntının, *selyaran* işlevi görmesi söz konusu olamaz. Bu cepheye bir *selyaran* inşa edilmesi düşünülmüş, ama inşaat sırasında bu fikirden vazgeçilmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak, *İncir Hanı*’nda rastladığım bir uygulama, bu konuda kesin bir yargıda bulunmamı engellemektedir. *İncir Hanı*’nın avlusunda yer alan ve çevre duvarlarına yaslanan hücrelerin yan duvarları, çevre duvarları kesme taşlarla kaplandıktan sonra inşa edilmişlerdir. Böylece yan duvarlar, avlu duvarları ile kaynaştırılmamış ve bu nedenle de, avludaki hücreler kısa zamanda yıkılmıştır. Muhtemelen XIV. Yüzyıl ortalarında, avlu içindeki mekânların yıkılan duvarları temel hizasına kadar sökülmüş, elde edilen etrafı çevrili alanda Pazar kurulmaya başlanmıştır¹.

Köprü'nün güney cephesinde, biri batı, diğeri de doğu ayağı üzerinde, iki adet fil kabartması dikkati çekmekteydi (Res.9/C, 12). İki kabartmadan doğu ayağı üzerinde yer alanı, muhtemelen 1980’li yıllarda yerinden sökülerek çalınmıştır (Bk.Res.6). Kabartmaların ikisi de oldukça ilkel, basit bir görünüme sahiptir. Bu iki kabartmayı, yaklaşık olarak bu köprü ile çağdaş, Anadolu’daki diğer Türk dönemi yapılarında rastladığımız fil figürleri ile karşılaştırdığımızda, kendine has özellikler taşıdıkları görülmektedir. Anadolu Türk mimarisinde süsleme unsuru olarak kullanılmış fil figürleri içinde ilk akla gelen, *İnce Minareli Medrese*’deki (Konya) *Taş ve Ahşap Eserler Koleksiyonu*’nda sergilenmekte olan, kanatlı bir aslanla birlikte resmedilmiş fil kabartmasıdır (Res.13) (XIII. Yüzyıl). Kayseri-Malatya kervan yolu üzerinde yer alan *Karatay Hanı*’nda² (638/1240-41), giriş eyvanına açılan türbenin taçkapısını çerçeveleyen mukarnaslı şeridin üst kesiminde, mukarnas dişleri içine yerleştirilmiş olan fil figürü, çeşitli hayvan figürleri ile birlikte resmedilmiştir³ (Res.14). Bu örnek, daha küçük boyda olmasına karşın, Pisyar’daki iki örnekten daha ayrıntılıdır. Bir diğer örnek de, *Sivas Gök Medrese* taçkapısı giriş açıklığını örten basık kemerin ayakları üzerinde yer alan fil başlarıdır (Res.15). Bu fil başları, basık kemerin iki ayağına, ayna

¹ Bk. R.H.Ünal, “İncir Hanı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara, 2007, s.314.

² Bu han hakkında bilgi için bk. K.Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts I*, Berlin, 1961, 117-125

³ . Bu figürlü süslemeler için bk. J.P.Roux, “Le Décor Animé du Caravansérail de Karatay en Anatolie”, *Syria*, 49(1972), s.387-391; S.Gündüz, “Karatay Han Portalleri Süsleme Programı İkonografisi”, *Ortaçağ’da Anadolu, Aynur Durukan’a Armağan*, Ankara, 2002, s.291-306.

usulü simetrik olarak yerleştirilmiş birer palmetin üzerine serpiştirilmiş çeşitli hayvan figürleriyle birlikte betimlenmişlerdir. Bu iki fil başı, ilk bakışta bir yaban domuzu başını da anımsatmaktadır. Ancak uzun hortumları, bunların fil betimlemeleri olduklarının kanıtıdır. K.Otto-Dorn, buradaki figürleri, Türk-Çin hayvan takvimi tasvirlerine bağlamaktadır¹. II. Murad'ın *Ergene Nehri* üzerinde inşa ettirdiği *Uzun Köprü*'nün ayakları üzerinde de iki fil figürü bulunmaktadır² (Res.16). Bu örnekler de oldukça basit hatlara ve ilkel bir üsluba sahiptirler.

Pisyar Köprüsü Haleb'i, Tebriz'e bağlayan kervan yolu üzerindedir. M.K.Özergin'in bu yol üzerinde saptadığı, bugün Türkiye sınırları içinde yer alan menziller şöyle sıralanmaktadır: *Suruç, Karul (veya Karavul), Harran, Diyarbakır, Dicle Köprüsü, Meyafarikıyn (Silvan), Batman (Malabadi) Köprüsü, Erzen, Ziyaret (Üveys Karani, Veysel Karani), Kıf-unzur (Küfündür), Bitlis, Ribat (Başın Hanı), Ahlat, Vustan (?)(Gevaş³), Van (?), Bargiri (Muradiye)⁴. Bu menzillerden Batman (Malabadi) Köprüsü ile Ziyaret (Veysel Karani) arasında yer alan *Erzen*⁵, Siirt kenti ile Silvan arasında yer alan *Garzan*'a yakın bir kent idi. Nehir kenarında olduğu bilinen bu kent, bugünkü Kozluk kentine ve Pisyar Köprüsü'ne çok yakın olmalıdır. XI. Yüzyıl ortalarında Nasır-ı Husrev'in kullandığı bu güzergâh, sonraki yüzyıllarda da değişmemiş, Kanuni Sultan Süleyman İran Seferi'ne giderken⁶ ve daha sonraki yüzyılda Evliya Çelebi de bu yolu izlemiştir (bk. Şek.3).*

Köprü'nün batı ayağının güney yüzü üzerindeki payandanın sol üst kesiminde, 1m40cm X 0m80cm ölçülerinde, iki satırlık Arapça bir kitabe yer almaktadır (Res.17, 18). 40 yıl önce de hayli harap durumda bulduğum bu kitabe, aradan geçen zaman zarfında daha da tahrip olmuştur. Kitabenin bir *Besmele* ile başladığı kesin olarak bellidir. Besmele'den sonra *السلطان المعظم* kelimeleri seçilebilmektedir. 1989 yılında, kitabe hakkında görüşünü sorduğum ünlü Arap tarihi ve edebiyatı uzmanı Prof.

¹ Bk.K.Otto-Dorn, "Darstellungen des Turco-Chinesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst", *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens, in Memoriam Ernst Diez*, İstanbul, 1963, s.150-151, Abb.12

² Bu köprü hakkında bilgi ve resim için bk. C.Çulpan, *a.g.e.*, s.98-105

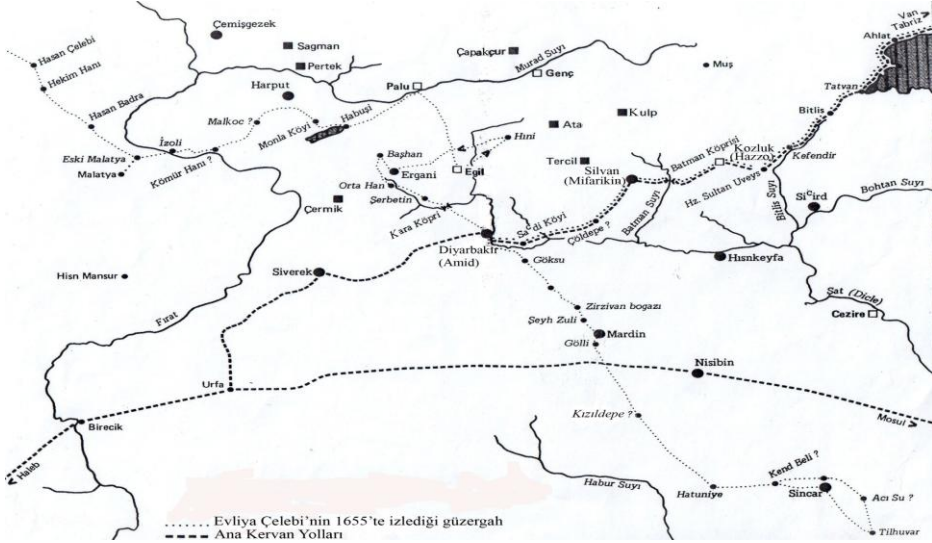
³ *Ahlat* Van Gölü'nün kuzey sahilinde, *Vustan* (Gevaş) ise güney sahilinde yer almaktadır. Bir kervanın doğu yönünde ilerlerken, her iki kente de uğraması söz konusu değildir. Kervanlar, Bitlis'ten Van'a ulaşmak için bazen kuzey, bazen de güney yolunu kullanıyor olmalıydılar.

⁴ M.K.Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında, Anadolu Yolları*, İstanbul, 1959, s.58-63. (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Tezi) (Yayımlanmamış)

⁵ Bk. Streck, "Erzen" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, s.337. Nasır-ı Husrev de Erzen'i, *Veysel Karani* ile *Silvan* arasında bir yere yerleştirmekte ve şöyle demektedir : "Ahlat'tan sonra kısaca adlarını saydığım yöreler, Meyyafarekin'e bağlıdır. Akarsuları, meyve bahçeleri, çiçek bahçeleri ve iyi pazarlarıyla gelişmiş bir yerdir. İran aylarından Adhar ayında (Fars takviminin 9. ayı), **raz-ı armanuş** dedikleri üzümden 200 maund üzümü bir dinara sattılar" (Wheeler M. Thackston Jr. (Editor), *Naser-e Khosraws Book of Travel*, New York, 1986, s.7).

⁶ Bk. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Çeviren Mehmet Ata, İstanbul, 1332/1913-14, s.290.

Dominique Sourdel, *el-muazzam* kelimesinden sonra **علاء** kelimesinin seçilebildiğini söyleyerek kitabeyi şöyle tamamlamıştı:

Şek.3- Evliya Çelebi'nin 1655 yılında izlediği güzergah (M.van Bruinessen- H. Boeschoten, *Evliya Çelebi in Diyarbakir*, Leiden. 1988).

بسم الله الرحمن الرحيم أمر السلطان المعظم علاء [الدنيا والدين
كيقباد بن كبخسرو سنة [أربعة و ثلاثين و سن [ماية]

Bu kitabe Türkçeye şöyle çevrilebilmektedir:

Besmele. Dünyanın ve dinin yücüsü, Büyük Sultan Keyhusrev oğlu Keykubad 634/1236-37 yılında emretti.

Ancak, kitabe daha dikkatlice incelendiğinde, tamamlanan kısımların ve varsayımların fazlalığı rahatsız ediciydi. Kaldı ki *سنماية* olarak tamamlanan kesimde *sin* ve *te* harfleri net olarak seçilemiyordu. Dolayısıyla tarihin yüz'ler hanesini *altıyüzotuzdört* yerine, *beşyüzotuzdört* (1139-1140), *yediyüzotuzdört* (734/1333-34) veya *sekizyüzotuzdört* (834/1430-31) olarak tamamlamak da mümkündü. Bununla birlikte, bu yıllarda yöredeki siyasi hareketlilik göz önüne alındığında, şöyle bir muhakeme yürütmek mümkün görünmektedir.

534/1139-1140 tarihinde yörenin Hasankeyf Artukluları'nın hakimiyetinde olduğu; bu hanedandan *Davud bin Sökmen*'in hüküm sürdüğü bilinmektedir¹. Ancak İbn'ül-Ezrak'ta adı geçen anıtların listesini veren araştırmadaki köprüler listesinde, bu köprü'nün adı bulunmamaktadır². Bu araştırmada adları ve haklarında kısa bilgiler verilen köprülerden sadece *Ecum Şebuh Köprüsü*, yer ve evsaf olarak Pısyar Köprüsü'ne yakın görünüyorsa da, bu köprüyü *Fahreddin Kara Arslan*'ın (1144-1167) inşa ettirdiği söylenmektedir ki bu da köprü üzerindeki 534/1139-1140 tarihiyle uyuşmamaktadır.

Cengiz Han'ın önünden kaçıp Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da tutunmaya çalışan *Celâleddin Hârizmşâh*, 627/1230 yılında, Erzincan yakınlarındaki *Yassı Çimen* savaşında, *Alâeddin Keykubâd* karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bir daha toparlanamayan Celâleddin, Eyyübîler'e sığınmaya çalışırken öldürüldü³ (1231). Onun ölümünden sonra sağa sola dağılan Harizm askerleri Selçuklu hizmetine alınmaya çalışılırken, Doğu Anadolu'da bozulan düzeni yeniden kurmak için Alâeddin Keykubâd'ın sevk ettiği kuvvetler, 1232'de Ahlat, Bitlis ve çevresini işgal ettiler⁴.

Alâeddin Keykubâd bundan sonra Doğu Anadolu'dan bir türlü vaz geçmeyen Eyyübîler'le savaşlara girişti⁵. 633/1236 yılında, Selçuklu ordusu Diyarbakır'ı kuşattı. Diyarbakır'ın direnmesi üzerine, kentın ertesı yıl tekrar kuşatılmasına karar verildi⁶. 634/1237 yılında, Diyarbakır'ı ele geçirmekte kararlı olan Sultan, *Kayseri- Meşhed* ovasında büyük bir ordu topladı. Ramazan bayramını burada kutlayan Keykubad, bayramın 4. Günü, 4 Şevval 634/1 Haziran 1237 tarihinde, yediği av etinden zehirlenerek hayatını kaybetti⁷. Diyarbakır, Keykubad'ın ölümünden üç yıl sonra Selçuklu yönetimine geçti⁸.

Pısyar köprüsünün, başarısız Diyarbakır kuşatmasının (633/1236) ardından, doğudan gelip sefere katılacak askerî birliklerin rahatça Diyarbakır'a gidebilmeleri için inşa edilmeye başlandığını ve 634/1237 yılında tamamlandığını düşünmek mümkün görünmektedir.

¹ Bk. "Artuk Oğulları" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, C.I, s.620; O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s.155-156.

² H.Kayhan, "İbnu'l-Ezrak'ın "Târîhu Meyyâfârikîn ve Amid"inde Geçen XII. Yüzyıla Ait Artuklu Eserleri", *Ortaçağ'da Anadolu.....*, s.347-350.

³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû-Farac Tarihi*, C.II.,Ankara, 1950, s.529; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s.371-372.

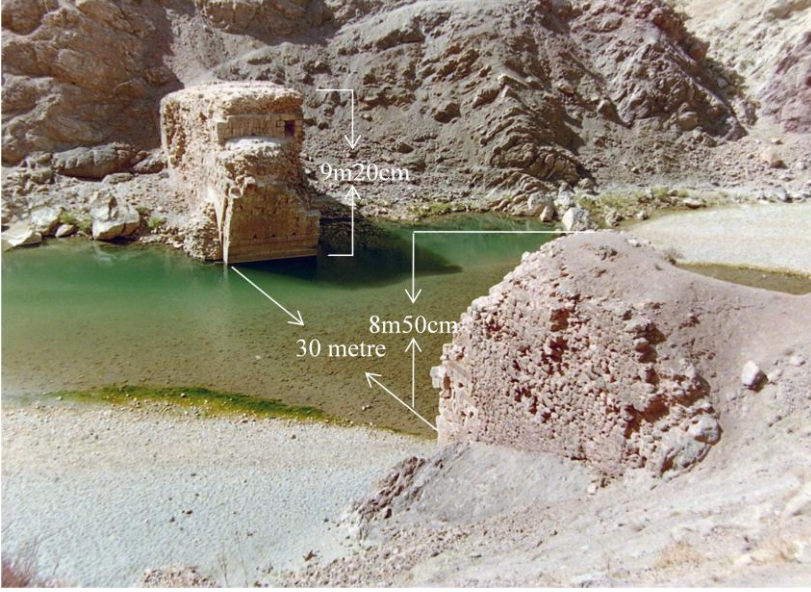
⁴ Osman Turan, *ay.es.*, s.363-379.

⁵ *ay.es.*, 379-380.

⁶ *ay.es.*, s.384.

⁷ *ay.es.*, s.389

⁸ *ay.es.*, s.416 vd. Bu bilgileri derleyen Sayın Em.Öğr.Gör.*Aydoğan Demir*'e, tarihi bilgiler ve Osmanlıca konusundaki yardımları için teşekkür borçluyum.

Res.1- Köprü ayaklarının güneydoğudan görünüşü.

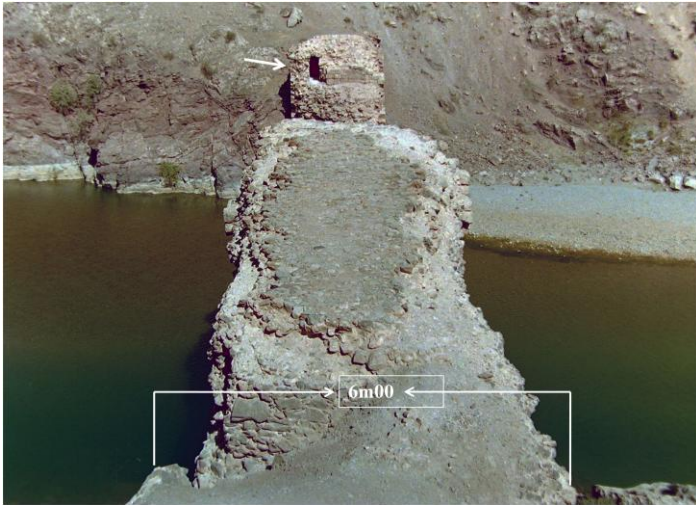

Res.2- Köprü ayaklarının kuzeydoğudan görünüşü.

Az Tanınan Bir Ortaçağ Köprüsü: Pisyar (Batman/Kozluk)

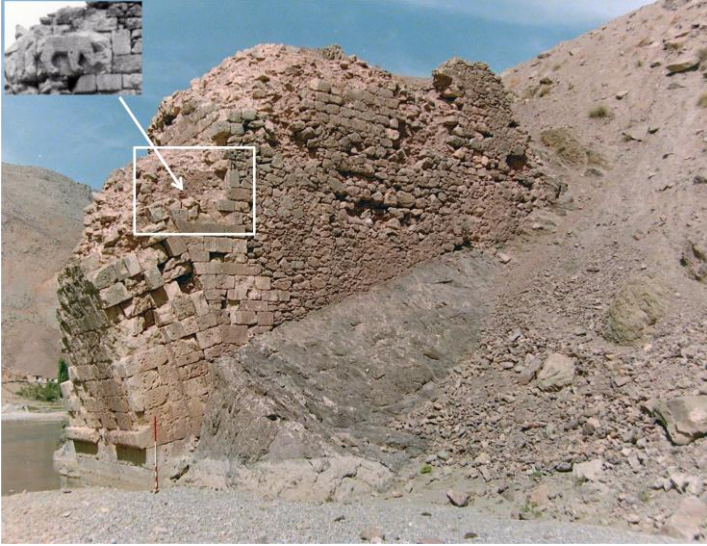
Res.3- Köprünün batı ayağının güneydoğudan görünüşü.

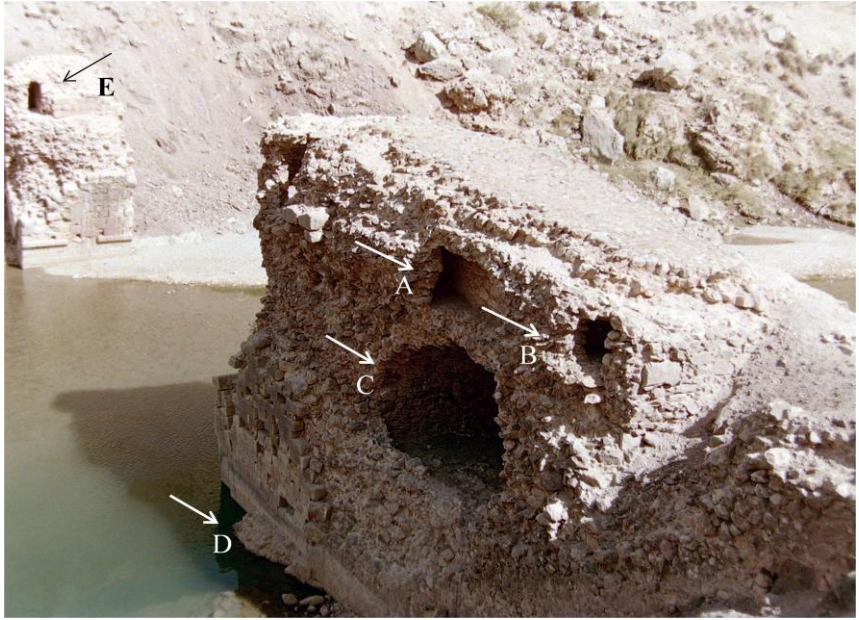
Res.4- Köprü üzerindeki yolun arnavut kaldırım döşemesi.

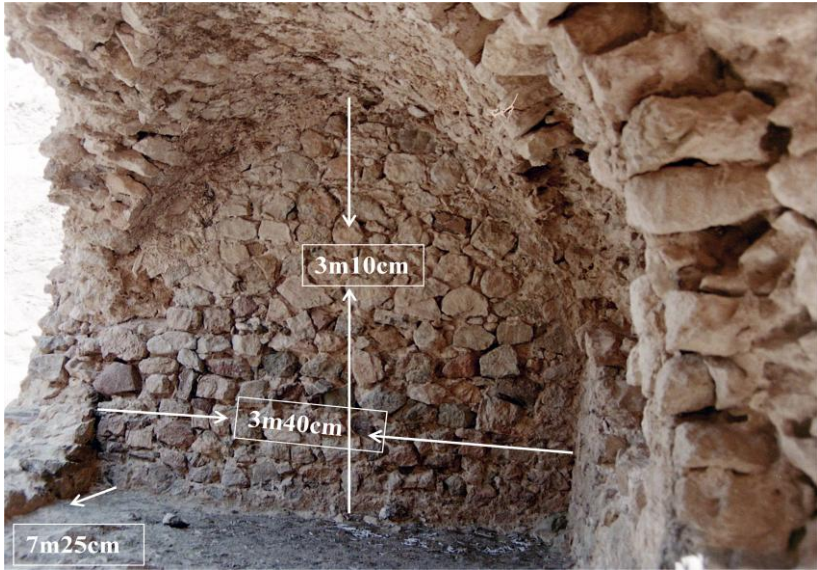
Res.5- Köprü doğu ayağının kuzeybatıdan görünüşü.

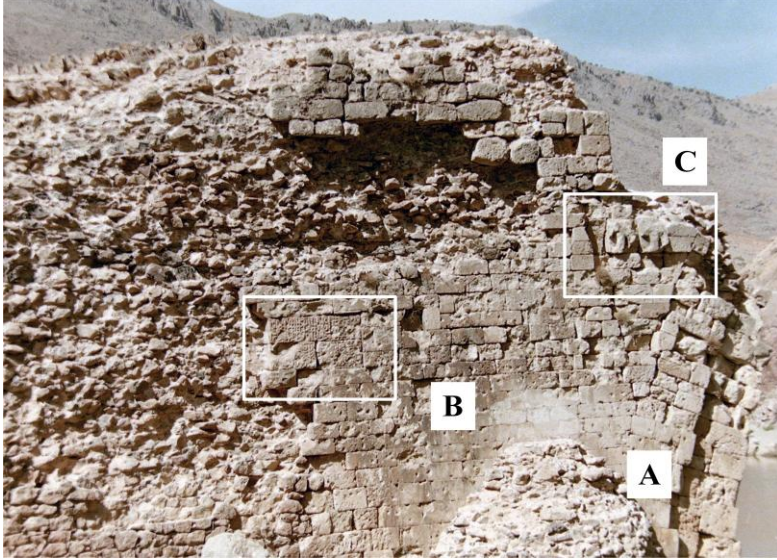
Res.6- Köprü doğu ayağının güney yüzündeki pah ve çalınan fil kabartmasının bugün boş kalan yeri.

Res.7- Köprü ayaklarının kuzeybatıdan görünüşü.

Res.8- Köprü batı ayağı içindeki hücrenin doğu duvarı.

Res.9- Köprü batı ayağının güney yüzündeki kitabe (B), fil figürü (C) ve payanda (A).

Res.10- Köprü ayaklarının güneybatıdan görünüşü. Batı ayağının güney yüzü üzerindeki payanda okla işaretli.

Az Tanınan Bir Ortaçağ Köprüsü: Pısyar (Batman/Kozluk)

Res.11- Köprünün batı ayağının kuzey yüzü üzerindeki selyaran (okla işaretli).

Res.12- Pısyar Köprüsü doğu ayağının güney yüzünde yer alan fil kabartması. Muhtemelen 1980'li yıllarda çalınmıştır.

Res.13- İnce Minareli Medrese’de (Konya) sergilenen, kanatlı aslan ve fil kabartması (XIII.yy)

Res.14- Karatay Hanı (Kayseri-Malatya) giriş eyvanındaki hayvan kabartmalarından pars (?) fil ve aslan (?) kabartması

Az Tanınan Bir Ortaçağ Köprüsü: Pisyar (Batman/Kozluk)

Res.15- Sivas Gökmedrese taçkapısı giriş açıklığını örten basık kemerin ayakları üzerindeki iki figürlü kabartmadan soldaki

Res.16- Uzun Köprü'nün (847/1443-44) ayakları üzerindeki iki fil kabartmasından biri .

Res.17- Pisyar Köprüsü batı ayağının kuzey cephesinde yer alan inşa kitabesi.

Res.18- Pisyar Köprüsü inşa kitabesinde kesin olarak seçilebilen harfler.